

A. A. FROLOV

A PEDAGÓGIAI CÉLSZERŰSÉG LOGIKÁJA

— Makarenko és a korszerűség —

A szovjet iskolareform munkálatai egyre világosabban mutatják, hogy kulcs-jelentősége van a kommunista nevelés elméletében és gyakorlatában a nevelés-tudomány tárgyának, feladatainak, módszereinek értelmezésében annak, hogy a pedagógiai folyamat három fő komponensét — a feladatot, az eszközt és az eredményt — dialektikus egységben kezeljük. Egyre jobban tudatára ébredünk, hogy ezek bizonyos mértékű "összehangolatlansága" képezi nevelésünk hiányosságainak alapját. E tény hiányos megértése legfőbb oka a pedagógiai elmélet gyengeségének, a nevelési gyakorlattól való elszakadásának.

Az iskolareformmal, a szovjet társadalmi élet minden szférájának átépítésével kapcsolatos párt- és kormányanyagok jelentősen kitágították a kommunista nevelés céljáról alkotott elképzelést, és konkretizálták feladatait a társadalmi fejlődés mai szakaszára. Feltárták, hogy a pedagógia e vezető ágának kidolgozásában lemaradt a pedagógiai elmélet. Még nyilvánvalóbbak a hiányosságok a nevelési folyamat'eredményességének a feltárásában, azoknak a kritériumoknak a meghatározásában, amelyek jelzik a tanár, a diák és az iskola tevékenységének hatékonyságát.

A "cél—eszköz—eredmény" probléma alapvető jelentősége a pedagógiában teljes világossággal jelenik meg előttünk a kommunista párt által kidolgozott és megvalósítandó, tudományosan megalapozott cselekvési programban, amelynek az a feladata, hogy biztosítsa a vállalatoknál és szervezeteknél a tervezésnek, az irányítás szervezési struktúráinak, a gazdálkodásnak és a tevékenység-értékelés alapvető kritériumainak szerves kölcsönhatását.

A. Sz. Makarenko, a kiemelkedő szovjet pedagógus öröksége nagyszerű példája az elmélet és a gyakorlat egységének, a minőségi átalakításnak és a nevelés kommunista célirányosságát sokoldalúan erősítő pedagógiának.

Mi az az eddig kellőképpen nem értékelt újdonság, amelyet A. Sz. Makarenko adott a neveléstudománynak? Ez elsősorban az, hogy ő fogalmazta meg teljes élességgel, ő alapozta meg, és részben ki is dolgozta a pedagógiai célszerűség problémáját. Ez a célszerűség központi helyet foglal el a maka-

renkói nevelési rendszerben, amelyet a gyakorlat, a szokatlanul hosszú, dinamikus és sikeres nevelési tapasztalatok igazoltak.

Makarenko azért emelte ki és tette a neveléstudomány vezető területévé a "pedagógiai logikát", mert a neveléstudományt "aktív, célratörő, politikai tudománynak", ... "mindenekelőtt gyakorlatilag célszerű tudománynak" tekintette.¹ Azáltal, hogy figyelmét a pedagógiai célszerűség logikájára összpontosította, a nevelés legfontosabb törvényszerűségeinek az érvényességi körébe lépett. Sokoldalúan kezdte vizsgálni és megragadni azokat a törvényszerűségeket, amelyek mutatják, hogy milyen kölcsönhatásban vannak a pedagógiai tevékenység fent említett összetevői: a nevelési feladatok helyes kitűzése, a szükséges pedagógiai eszközrendszer megteremtése és e tevékenység eredményességének, adekvát voltának meghatározása.

Ez a kiemelkedő pedagógus kutatásaiban sokoldalúan tükrözte a szovjet pedagógia elsődrendű feladatát: a nevelési célok, az eszközök és az eredményesség minél teljesebb összhangját a neveléstudomány objektív törvényszerűségeivel, a szovjet társadalom fejlődésének törvényszerűségeivel úgy, hogy azok egyre szorosabb egységet alkossanak az emberi természet és a személyiség sokoldalú fejlesztésének törvényeivel.

A pedagógiai célszerűség logikájának — mint a neveléstudomány alapvető területének — tanulmányozása, alkotó továbbfejlesztése az egyik fő iránya a makarenkói örökség mai elméleti feldolgozásának és gyakorlati felhasználásának. A mai pedagógiai tankönyvekben és monográfiákban a pedagógiai célszerűség logikája még nem szerepel külön kidolgozandó problémaként, de lényegét tekintve elkerülhetetlenül jelen van minden olyan munkában, amely a neveléssel, képzéssel foglalkozik.

A "pedagógiai logikát" mint a nevelés önálló és kardinális elméleti kérdését Makarenko a harmincas évek elején ismerte fel abban a szakaszban, amikor a Gorkij-teleppel és a Dzerzsinszkij munkakommunával kapcsolatos kísérletei igen előrehaladott állapotban voltak, és mikor nevelési gyakorlatát minden részletre kiterjedően általánosította. A húszas években megfogalmazott egyes gondolataiból, amelyek konkrét pedagógiai megoldások logikájára vonatkoztak, arra következtethetünk, hogy ez az újító pedagógus lényegében a szovjet korszakban végzett tevékenységének kezdetétől igyekezett megoldani e problémát, és megragadni annak különböző aspektusait, megnyilvánulásait. E kérdés legteljesebb feltárásával az 1938-ban írott munkáiban találkozunk.

¹A. Sz. Makarenko: Pedagogicseszkiye szocsinyenija v voszmi tomah (Pedagógiai művek nyolc kötetben), Moszkva, 1983—1986. 4. k. 51., 126. o. (A továbbiakban az utalásokat e kiadás alapján adjuk meg.)

Ekkor fogalmazta meg a következő tézisét: "... A pedagógiai eszköz és eszkörendszer valódi logikája még csak nem is a szűk iskolai területen van, hanem... azon elvek és hagyományok területén, amelyek már abszolút világosan megkülönböztetik társadalmunkat minden más társadalomtól."² A kommunista nevelés iránya az alkotás, teremtés pártos, bolsevik logikáján jön létre, e logikát követve fejlődik. Makarenko úgy vélte, hogy a nevelőközösségnek tevékenységében mindig maga előtt kell éreznie a kommunista pártot.

Amikor Makarenko a pedagógiai célszerűségről szólt, arra is rámutatott, hogy a pedagógiai elmélet és gyakorlat alapjaiban világnézeti, eszmei-etikai váltás megy végbe. A pedagógiai eszközökhöz vezető logikai utak "a világ és a régi ideológia kőtörmelékeinek halmaival" vannak eltorlaszolva — írta Makarenko. A nevelési eszközök célszerűségének felvetésében és megoldásában rendkívül zavaróan hatnak az elavult nézetek, előítéletek, egyes meggyökeresedett "pedagógiai aforizmák" és "rögeszmék". A pedagógiai logikát rombolják az "a priori nézetek", és a "szillogizmus hipertrófiája", a nevelési gyakorlat mutatóinak megvető lebecsülése, az alkotó tapasztalati munka és a tényleges eredményekkel bizonyított eléggé hosszú tapasztalat semmibevétele.

Nem nehéz észrevenni, hogy hasonló jelenségek maradványai gátolják ma is az iskolai nevelés tartalmának, metodikájának megújítását, átalakítását.

"A céllal kapcsolatban tanúsított látszatközömbösség" jellemző vonása a pedológiának és a "szabad nevelés" elméletének — jegyezte meg Makarenko. Ezek hatása szovjet körülmények között a nevelés társadalmilag meghatározott osztálycéljainak degradálásához vezet, és végzetesen befolyásolja az "elmélet forrásait", ti. lényegében torzítja a pedagógiai gondolkodást és tapasztalatot.

A társadalmi és osztályjellegét álcázó polgári pedagógia nem tudja feltárni a pedagógiai célszerűség logikájának valóságos alapját. A célszerűség logikája mint pedagógiai probléma rejtve marad, bár éppen ez a logika határozza meg a polgári neveléselmélet és gyakorlat lényegét. A valóságos pedagógiai gyakorlat és az azt alátámasztani igyekvő eszmék közötti inadekvát viszony az egyik megnyilvánulása annak a szakadéknak, amely az elmélet és a gyakorlat, a társadalmi valóság között húzódik meg, amely jellemzi a társadalommal, az emberrel, annak nevelésével foglalkozó polgári tudományt.

A kommunista nevelés szempontjából óriási jelentősége van, hogy a makarenkói célszerűség torzulásait elemezzük. A Sz. Makarenko a pedagógiai logika három tipikus hibáját sorolja fel: a deduktív prognózis (spekulatív

²Uo. 55. o.

jellegű, a tapasztalati adatokat semmibe veszi), az etikai fetisizmus (vak kötődés valamilyen etikai kategóriához, bizonyítatlanság), az elkülönült eszköz (reménykedés valamely csodatévő, hibátlan eszközben). E hibák gyökere a szubjektivizmus és a dogmatizmus. Ebben a gondolkodásmódban eltávolodtak a dialektikus logikától, különösen a rendszerben való gondolkodástól, nem ismerik el a megismerés céljának és az igazság kritériumának alapjaként a társadalmi-történeti gyakorlatot. A pedagógia tökéletesítésére irányuló munka fontos iránya éppen e hibák feltárása és felszámolása a jelen nevelési elméletben és gyakorlatban.

Meglehetősen elterjedt, polgárjogot nyert az a jelenség, hogy egyes, bár feltétlenül szükséges, eszközök szerepét túlhangsúlyozzák. Ilyenek például a tisztán szellemi befolyásolás, a tanár—diák személyes kapcsolata, az ösztönzés, a tolerancia, a tanulóval való abszolút individuális foglalkozás, a tanuló személyes érdekeltisége. Emellett a nem kevésbé fontos eszközök szerepének lekicsinylése vagy teljes figyelmen kívül hagyása — például kollektív szervezettség, rend és fegyelem, közvélemény, a diákfeladatok igényes elvégztetése, a felelősségtudat — általában nem vezet a várt eredményekhez. Ugyanígy sikertelenségekhez vezetnek azok a próbálkozások, amikor a nevelést a másodlagos eszközökre alapozzák. Pontosabban arról van szó, hogy a jószándék a gyakorlatban egyik esetben sem váltja be a hozzá fűzött reményekét. Ennek ellenére ragaszkodnak a "rögeszme" logikájához, amely egy állítólag jó dologba vetett vak hiten alapul.

Korunk pedagógiai elmélete és gyakorlata számára nagy jelentőségű Makarenko következtetése a nevelési jelenségek három alapaspektusáról: a célszerűségről, a rendszerjellegéről és a fejlesztés dialektikusságáról.

Elvi jelentőségű az egész neveléstudomány számára Makarenkónak az a gyakorlat által igazolt feltételezése, hogy nemcsak általános nevelési törvényszerűségek léteznek, hanem a konkrét pedagógiai eszközök hatásának is megvannak a saját törvényszerűségei. Makarenko nagy meggyőző erővel és élesen polemizált azokkal, akik eltúlozták a nevelés konkrét feltételeinek szerepét, akik úgy vélték, hogy ezeket nem tudja kellő módon figyelembe venni az általános elmélet, és ezért a gyakorló pedagógus egyéni alkotásának tárgyai, azaz gyakorlatilag nem tartoznak a tudományos vizsgálódások körébe. A nevelésben a "művészet" ilyen indokolatlan túlhangsúlyozása esetén kevésbé lesz fontos, hogy a nevelés objektív törvényszerűségeit a tudomány eszközeivel feltárják. Ez a tendencia jelenleg is éles problémaként létezik.

Tényleg van olyan eset, amikor a konkrét nevelőeszköz hatásában nincs törvényszerűség, írja Makarenko, de csak akkor, ha önmagában képzeljük el és

alkalmazzuk (ebben az esetben "sokarcú", eredményei különbözőek lehetnek és nem prognosztizálhatók). A nevelés törvényei csupán a teljes eszközrendszerben érvényesülnek, ahol a legfontosabb a célirányosság, a rendszer eszmei-etikai tartalma, osztályjellege.

A törvényszerűségeket nem az eszközök "listáján" tárulnak fel, hanem azok "összekapcsolódásában, együttállásában, összehangolt irányultságában".³ Ettől függően egy-egy eszköz radikálisan más-más jellemzést kaphat és sajátos törvényszerűség jelenik meg benne. Ezt a tételt Makarenko munkahipotézisnek és "saját pedagógiai hitének alapszimbólumaként" kezelte.

Ebben az értelemben Makarenko igen széles körben alkalmazott olyan hagyományos, "régi" nevelési eszközöket, mint a tekintély, hagyományok, érzelmi-pszichikai befolyásolás, szimbólumok, fegyelem, munka, a dolgok ismétlődő rendje, a büntetés. Pedagógiai rendszerében, a közösségben ezek minőségileg új tartalommal teltek meg, egészen más nevelési célok és feladatok megvalósítását szolgálták. A "proletkultuskodó" téves pedagógiai célszerűségi logika nemcsak a nevelés eszköztárát szegényítette el, de a feladatokat is, és komolyan aláásta a szovjet nevelés hatékonyságát, célirányosságát.

Makarenko gyakorlatában például, a büntetés nem vezetett a személyiség elnyomásához, hanem a közösségben hatékony nevelési eszköznek bizonyult. A "szabad, büszke", önálló, önértékes, felelősségtudó ember kialakítását szolgálta. A büntetést úgy alkalmazta, hogy az mindig tartalmazta a "becsület elemeit", és nem a konfliktus rögzüléséhez, hanem annak megoldásához vezetett. Ugyanígy vitte át Makarenko az új pedagógiába átalakított formában a nevelési feladatokat: a kötelességtudat, becsület, nemeslelkűség, hála, engedékenység, udvariasság, tapintat stb. "régi" fogalmát. Meglehetősen részletesen mutatta be a pedagógiai jelenségek hasonló transzformációját, amikor az új demokratikus, alkotó fegyelem, bajtársiasság, a "harc és előrehaladás" tartalmát vizsgálta. Ez semmi esetre sem volt már az "egyszerű szófogadás" régi fegyelme.

Nem véletlen, hogy éppen a fent említett eszközök, fogalmak miatt bírálták, vádolták a korabeliek Makarenkót, arra hivatkozva, hogy "eltorzítja" a szovjet nevelés alapjait, szocialista és humanista elveit, sőt még a közösségi nevelés eszméjét is.

E polémia tüzetes ismerete sok problémára fényt deríthetne a mai neveléstudományban és gyakorlatban is. Például igen tanulságos, hogyan küzdötte le Makarenko a közösségben jelentkező olyan veszélyes jelenségeket, mint a

³A. Sz. Makarenko, i. m. 180. o.

személyes felelősség hiánya és az egyenlődsdi. A tanulói személyiség iránt tanúsított közfigyelem ellenére, az egyenlődsdi igen nagy méreteket öltött. Különösen a tudás- és magatartásértékelés formalizmusa, liberalizmusa kapcsán. Vagy vegyük Makarenko elvi vitáját azokkal, akik a nevelés középpontjába nem a közösséget, hanem a munkát tették, és lényegében a régi polgári munkaiskolához léptek vissza.

Ha figyelembe vesszük, hogy a pedagógusok egy részének némi bizalmatlansága a makarenkói rendszerrel szemben ugyanazon látószögből jelentkezik (a "régi" eszközök tagadása, amibe néha a közösséget is besorolják), és hogy a nevelési eszközöket, a személyiségjegyeket, erkölcsi tulajdonságokat továbbra is dogmatikus módon "jókra" és "rosszakra" osztják, eltúlozva az egyik csoport szerepét, megfellebbezhetetlenül kizárva a másikat, akkor világossá válik, milyen jelentőséggel bír napjainkban is a pedagógiai célszerűség problémája.

A feladat az — hangsúlyozta Makarenko —, hogy a kommunista nevelés céljait, elveit a legmegfelelőbb módon valósítsuk meg egy törvényszerű, sikeresen funkcionáló rendszerben. A rendszer alapja a nevelőközösség mint teljesen új, fő nevelési tényező. Ez nem zárja ki, hanem gazdagítja a hagyományos eszközöket, ti. azok a közösség hatására lényegesen megváltoznak.

Az új pedagógiai elveket és célokat mindenekelőtt a szervezési problémák megoldásában kell konkretizálni, a gyermekintézmény sajátos, belső "alkotmányának" kidolgozásában. Ez az "alkotmány" a közösség és személyiség, a pedagógusok és neveltek társadalmi és életpozícióját, mindennapos gyakorlatát, tevékenységüket és viszonyrendszerüket határozza meg. A. Sz. Makarenko ebben az értelemben beszélt arról, hogy a nevelési elvek önmagukban véve "semlegesek". A következő következtetésre jutott: "a helyes ideológia, a helyes célmegjelölés nem elégséges".⁴ A mai körülmények között ezt meggyőzően igazolja az ideológiai, irányító-szervező és nevelő tevékenység fokozódó kölcsönhatása.

Makarenko tapasztalata azt mutatja, hogy a nevelés a komplex megközelítés alapján akkor hatékony, ha az egész képző-nevelő intézményt jó munkaközösséggé, nevelőközösséggé, állandóan cselekvő közösséggé alakítjuk át. Ez a közösség egész életvitelével, tevékenységével felkészíti az ifjúságot a szocialista társadalom adta széles körű jogok és az általa támasztott állampolgári kötelességek realizálására, alapot szolgáltat a harmonikusan fejlett, társadalmilag aktív személyiség kialakítására.

⁴Uo. 79. o.

"Maximális lehetőséget kell teremteni a kollektívizmus és a személyiség-fejlődés biztosítására" — hangzik az SZKP XVII. kongresszusának határozata.⁵ A rendszeres, társadalmilag hasznos termelőmunka megszervezése minden iskola számára megbízható alapot teremt arra, hogy a diákközösség valóban teljes jogú sejtjévé váljék a szovjet társadalomnak, olyan sejtjévé, amely magába gyűjt minden jót, haladót, ami csak az életben, a tudományban és a technikában van. Éppen ezt szeretné elérni iskolareformunk.

Sajnos manapság gyakran megesik, hogy újság- és folyóiratcikkekben, sőt jelentős pedagógiai munkákban (különösen a pedagógiai mesterségbeli tudásról, az érintkezés, a munkára és erkölcsi nevelés problémáiról szólókban), így még a Makarenko munkásságát tárgyaló publikációkban is — régi szokás szerint — megfélemedeznek a kollektívizmus gondolatáról, így még a "közösség" szó is eltűnhet belőlük.

A pedagógiában Makarenko az első olyan kollektíva-kutató, aki elvi és tüzetes figyelmet fordít arra, hogyan lehet megoldani az oktató-nevelő intézmény kollektívájának tevékenységében a termelési-gazdasági, adminisztratív-irányító és szervezési kérdéseket, mivel ebben az új pedagógia, a kommunista nevelés jellemző vonásait látta. Ezek azok a kérdések, amelyek komplex megoldásához minden neveléssel foglalkozónak egyszer közelebb kell jutnia.

A nevelésnek az a széles, sokoldalú megközelítése, ahogy azt Makarenko tette, ahogy a nevelő közösség élettevékenységébe az élet egyre jelentősebb és sokfélebb tényezőjét igyekezett bekapcsolni, közvetlen, mély kapcsolatban van a mai társadalmi reformmal, amelyben megerősödik a társadalom- és gazdaságpolitika, a szocialista termelés és a kommunista nevelés egysége.

Makarenko már a 20-as években bevezette a kommunista nevelés elméletébe és metodikájába a "gazdasági nevelés", a "kollektív gazdálkodás" és a "gazdasági tevékenység" fogalmát. A gazdasági (munkára, gazdálkodásra) felkészítést a nevelés elemi tárgyának tekintette. A jó gazdasági szakemberben feltétlenül ki kell alakítani a "tájékozódási képességet" és "az operatív képességet". Nagyon fontos, hogy új termelési-gazdasági szintre emeljünk olyan személyiségvonásokat, mint a kollektívizmus, a becsületesség, a gondosság, a takarékoság és a felelősségtudat.

Makarenko a legfontosabb szocialista személyiségjegyek kialakítását — neveltjei munkájának a tapasztalatából kiindulva — az anyagi termelésben végezte. Szervesen összekapcsolta munkájukat a társadalmilag determinált és

⁵Matyeriali XVII. szjezda KPSzSz, Moszkva, 1986. (Az SZKP XVII. kongresszusának anyaga) 107. o.

tudatos életút-választással, az általános képzést a szakképzéssel. Nevelési gyakorlatában a primér közösség, azaz az egész gyermekközösség legkisebb alapsejtje (az állandó raj), ezért képződött főként a termelési-szakmai elv alapján. Ugyancsak ezért volt az iskolai oktatás befejező szakaszán a szakképzés és munkára specializálás. Mindez különös figyelemre tarthat számot a jelenleg folyó iskolareform szempontjából.

Az, hogy Makarenko felfedezte a primér közösséget, megmagyarázta szerepét a kommunista nevelésben, meghatározta szervezeti funkcióit és elveit, kiemelkedő jelenség a pedagógiai gondolat és gyakorlat történetében.

A primér közösség jelentőségét megmutatta az élet és megmutatta a termelőbrigád, mint a primér munkaközösség fejlődésének a perspektívája. A munka brigád formában történő szervezésének, ösztönzésének a gazdasági és nevelő hatékonysága egyre nő. Ugyanakkor nem lehet észre nem vennünk, hogy a primér közösség problémája a neveléelmélet és gyakorlat leggyengébb parcellája.

Makarenko, hogy megerősítse és fejlessze a pedagógiában a célszerűség eszméjét, hogy minimálisra csökkentse az ösztönös elemeket és elhárítsa a nevelési céljainknak ellentmondó hatásokat, arra a gondolatra jutott, hogy a nevelésben "a morális prédikáció logikája" helyett a "technológiai logikát", a "pedagógiai ügy" sajátos "mechanizációját" használja fel. Az általa kiemelt nevelőhatások között különös figyelmet fordított a "mechanikus hatásra", amely mintegy gépiesen, automatikusan, különösebb pedagógiai erőfeszítések nélkül hat.

Makarenko e szokatlan (szerinte nem nagyon szerencsés) kifejezés segítségével mutatott rá arra is, hogy a nevelés alapjául a közösség élettevékenységének körülményeit, pontosabban annak tömegesen és pontosan szervezett ráhatását kell megtenni. Ennek az a célja, hogy bizonyos általánosan kötelező, társadalmi rendünk számára tipikus személyiségjegyeket alakítsunk ki. "Közös (általános) feltételeket", "mindennapi tapasztalatokat" kell létrehozni. Ahogy ő mondta, a "pedagógia mérnökeire" van szükség.

Ugyanakkor arra is figyelmeztetett, hogy e munkairány megvalósításánál kifinomultságra, aggályos óvatosságra és pontosságra van szükség. Makarenko nagy álma volt: "A mi fiatal logikánkat a pedagógiai technika szigorú formáiban megtestesíteni."⁶ A pedagógiai technikának gondosan figyelembe kell vennie a munka elvi részleteit, a legfontosabb "technológiai mozzanatokat". Minden egyes nevelő és nevelt aktivitására és alkotására támaszkodni kell az

⁶A. Sz. Makarenko, i. m. 1. k. 182. o.

oktató-nevelő intézmény egységes közösségében, amelyet A. Sz. Makarenko nevelő-közösségnek (és már a 20-as években sem csak gyermekközösségnek) nevezett.

A nevelési folyamatnak ez az általános iránya kötelezően magában foglalja az individualizálást. A nevelőre támaszkodik, az "élő kiváló személyiségre", a tekintélyes, nagy tudású, sok élettapasztalattal rendelkező emberre, aki egyénien képes bánni minden egyes neveltjével.

Az, hogy a nevelésben növekszik a "pedagógiai technika" iránti figyelem (igaz, ez gyakran csak az individuális munkát végző nevelő tanár mesterségbeli tudására korlátozódik), valamint az, hogy e kérdésben gyökeresen eltérünk a polgári elmélettől és gyakorlattól, fontos dologról tanúskodik. Arról, hogy mennyire aktuálissá vált jelenleg a makarenkói örökségnek e része, amelyet azonban még nem vizsgáltak meg kellő módon az alapvető pedagógiai problémák és eszmék összefüggésében.

Makarenko aktív harcot folytatott a célprobléma lebecsülése ellen a pedagógiában. Harcolt azon tendencia ellen, amely a kommunista nevelés feladatával kapcsolatos kérdéseket teljesen megoldottnak tekintette. Örökségében az a gondolat dominál, hogy a nevelési folyamat határozott célratörése, amely lehetővé teszi az eredmények értékelését és korrekcióját, nagy fontosságú pedagógiai tényező.

Az "autonóm kommunista személyiség" fogalmát elszakíthatatlanul összekötötte a kommunizmus "mindenki képességei szerint, mindenki szükségletei szerint" elvével. Ezen alapul Makarenko következő tétele: "a nevelőmunka legmélyebb értelme abban van, hogy szelektált szükségleteket alakítunk ki az emberben, és a szükségleteket olyan etikai magasságba emeljük, amilyenre csak az osztálynélküli társadalomban lehetséges."⁷

Az a szándék, hogy a szükségletek szocialista kultúráját fejlesszék ki az emberben, de a személyiség kommunista jellegű céltudatosságának és a boldog ember kialakításának általános síkján, az a közösség és személyiség makarenkói perspektívájának rendszerében nyer kifejezést. A kiinduló tézis: embert nevelni annyit tesz, hogy az emberben olyan távlati utakat alakítunk ki, amelyeken holnapi öröme helyezkedik el. Ez az öröm viszont elválaszthatatlan a várható és mai öröm reális megvalósíthatóságától ("menetelés a világosan megfogalmazott cél felé").

Az iskolai nevelőmunka kétségtelenül lényegesen jobb lehetne, ha benne következetesen megvalósulna Makarenko világszerte elismert felfedezése: a távlatok szerepe a közösség és személyiség formálásában. Rendkívül aktuális

⁷A. Sz. Makarenko. i. m. 5. k. 27. o.

ma az a makarenkói követelmény, hogy törvényszerűen össze kell kapcsolni és fejleszteni a közeli és távoli perspektívákat, a közösségi és személyes perspektívákat, a munka, a tanulás, az ünnepek, a pihenés stb. perspektíváit — beleértve minden egyes fiatal élet- és szakmai perspektíváit is. Figyelemreméltó, hogy a gyakorlatban igazolást nyerő nevelési újítás ("kommunárpedagógia", a "kulcsügyek" tapasztalatai stb.) éppen a makarenkói perspektívavonalak rendszerére épül, bár ezt gyakran meg sem említik.

És ezzel szemben általános ez a vélemény: rossz, hogy az iskolai nevelőmunkában túlsúlyban vannak a rövid perspektívák, melyek nem követelnek jelentős és nagyarányú szervezett erőfeszítéseket a közösségtől és a személyiségtől. A "holnapai öröm(ök)" között sok az ünnep-perspektíva, sok a tisztán megismerő jellegű, alapjában véve öncélú rendezvény. Kevés a szakmával, a munkával, a műszaki alkotással kapcsolatos perspektíva, amely a közösen végzett munka eredménye felett érzett örömet adja, azt az örömet, hogy megjavult az iskola egész élete, hogy az iskola ténylegesen fejlődött, előrelépett. A perspektíva gyakran megszűnik perspektívának lenni amiatt, hogy a közösség megkerülésével javasolták, és ez egyben az önálló, alkotó jelleg elvesztését is jelenti. A perspektívák gyakran nem jutnak el a legfontosabb pontig, a "végeredményig", elvesznek az iskolából való hosszúra nyúlt kibocsátásig. Emellett keveset törődnek a tanulók helyes pályaválasztásával (életútválasztásával) az iskolában. Ez a probléma az iskolareform megvalósítása során kétségkívül egyre érezhetőbb lesz.

Amikor "erős, nagy akaratú, a nélkülözéseket derűs kedéllyel elviselni tudó embereket" nevelünk, akik készek tartós feszültségekre — mondta Makarenko —, akkor a gyermekeket feltétlenül hozzá kell szoktatni ahhoz, hogy ne csak saját szűk érdekükben és az "adott pillanat érdekessége" kedvéért cselekedjenek, hanem a mindenki számára nyilvánvalóan hasznos kollektív érték létrehozása nevében; így a gyerekekből nem lesznek "szánalmas, siránkozó, kapzsi fogyasztók".

A makarenkói pedagógiai gondolat és tapasztalat fontos vívmánya, hogy a mérték filozófiai kategóriáját felhasználja a neveléstudományban. A "mérték elvét" kiterjesztette a feladatokra és a sokoldalú, autonóm személyiség fejlesztésének módjaira is. Ebben a törekvésben nem különálló, szétszórta személyiségjegyekről van szó, hanem olyan összességükről, amelyben mintegy ellentétes értékek kapcsolódnak össze: a szabadság és a fegyelem; az alkotó aktivitás, az újítási képesség és a magatartási, tevékenységi normák, szabályok szigorú betartása; a rendelkezési, döntéshozási képesség és a szolgálatkészség, engedelmeskedni tudás; a jószívűség és az elvi következetes magatartás stb.

E látszatra egymásnak ellentmondó oldalak harmóniájára, összekapcsolására való törekvés a pedagógiai eszközökre is vonatkozik, ilyenekre, mint: tisztelet, bizalom — igényesség, szigorú követelés; széles demokrácia a közösségben, a gyermeki tevékenységben, kezdeményezés — szilárd pedagógiai vezetés; közvetlenség — bizonyos távolságtartás a gyerekekkel; ésszerű szigorúság — mértéktartó gyengédség stb. Makarenko mindent alárendelt annak a nevelési feladatnak, hogy céltudatos, művelt, erős akaratú, lelkiekben gazdag, "bolsevik jellemű" embert neveljen.

Makarenko élesen vetette fel a sokoldalúan fejlett személyiség céljainak absztrakt, eltorzított értelmezését, illetve annak leküzdését. Makarenko szerint nem szabad felcserélni, összetéveszteni a gyakorlati nevelési feladatokat a szétfolyó eszménnyel, amely túlzott tökéletességet követel a spekulatív, "örök" pedagógiai törekvések szellemében. A túlságosan általánosan megfogalmazott cél elszakad a társadalom és az egyes ember reális szükségleteitől, csak "deklaráció", nem ad alapot a gyakorlati munkához.⁸ A gyakorlat számára rendkívül fontos, hogy a távlati célt összekössük a jelenkorral, konkretizáljuk, az adott időszakban teljesen megvalósítható munkafeladatok formájában mutassuk be.

Makarenko úgy véli, hogy a pedagógiai célt nemcsak minden egyes korszak számára, hanem minden egyes nemzedék számára is transzformálni kell. Az általános célkitűzés törvényszerűen fejlődik, meg kell benne testesíteni a társadalom szükségleteit egy adott időre vonatkozóan. Szükség van az "emberi személyiség olyan kibontott programjára", amely nemcsak a mai szovjet ember tipikus vonásait tükrözi, hanem fejlődési tendenciáit is a kommunista társadalmi fejlődés meghatározott szakaszán, figyelembe véve a "pillanatnyi és a jövőt előkészítő" társadalmi szükségleteket.⁹

Makarenko pedagógiai tapasztalata megmutatta, hogy a szovjet nevelésmélet és gyakorlat "a holnapi nap pedagógiájává" válik: jó előre kell megterveznie a szovjet ember jellemző személyiségvonásait, sőt "különb embert kell terveznie, mint amilyet maga a társadalom létrehoz". A szovjet körülmények között a nevelés társadalmi funkciója megváltozott: a kialakult társadalmi feltételekhez való idomítás helyébe az aktív, alkotó, bizonyos mértékig a feltételek előtt járó funkció lépett.

Ez a harmincas évek második felében felfedezett törvényszerűség képezi alapját a mai iskolareformnak: az iskolának, amikor nevel, tanít, maximáli-

⁸A. Sz. Makarenko, i. m. 8. k. 137. o.

⁹CGALI SzSzSzR f. 33. op. 4. jeg. hr. 74. M. 8.

san figyelembe kell vennie azokat a társadalmi viszonyokat, amelyek közt neveltjei élni, dolgozni fognak. Ez a tétel új tartalommal telik meg ma, amikor a párt gyorsítani akarja az ország társadalmi-gazdasági fejlődését, amikor meg akarja reformálni, újíttani az egész szovjet társadalmi életet.

A tömeges nevelés iránt támasztott követelményeket és a "tervezésben" pontosan megfogalmazott szovjet emberi tulajdonságokat tartalmazó pedagógiai feladatoknak figyelembe kell venniük, hogy e feladatok különböző megvalósítási formái — ahogy Makarenko mondja — függnek "az emberanyag különbözőségétől" és a társadalmi felhasználás sokféleségétől, tehát szükséges az általános pedagógiai célok individualizálása.¹⁰ Ez az elv teljesen megfelel annak, hogy az iskolareform a középfokú képzést meghatározott képzéstípussal és szakmai tevékenységgel akarja lezárni. A szovjet ember személyiségtulajdonságainak az individualizálása mint célkitűzés tette lehetővé Makarenko számára, hogy a nevelés általános módszerét alkotóan vizsgálja. E módszer általános és egységes, ugyanakkor módot ad minden egyes személyiségnek, hogy a maga sajátosságait kifejleszthesse, egyéni mivoltát megőrizhesse. A személyiség, a közösség és a társadalom lényegi érdekegységének az eszméje, amelyet Makarenko oly sokoldalúan és mélyen valósított meg életművében, a nevelésben, azon a kétségtelen tényen nyugszik, hogy a személyiség, az egyéni jelleg alkotó fejlesztése a közösség, a szocialista és a kommunista építés egész társadalmi gyakorlatának legmagasabb rendeltetése.

Makarenko pedagógiai sikeréhez nem kis mértékben járult hozzá, hogy egész tevékenységét egy sajátos "minimum program" vezérelte, azaz a reális, az abszolút szükséges, az adott pillanatban gyakorlatilag megvalósítható konkrét nevelési feladatok rendszere. "Hősnek kell lenni ahhoz, hogy megelégedjünk ezzel a minimummal... Az említett minimum elérése nélkül bármi másról beszélni nevetséges, és ellenkezőleg, a minimum elérése tágas térséget nyit minden irányba."¹¹ Ilyen cselekvési program lényeges vonásait mutatta meg Makarenko a 10 pontból álló 1928 elején készült anyagában.¹²

A Makarenko által alkalmazott nevelőeszközök sajátossága mindenekelőtt abban van, hogy az alkotó, a szorgalmasan munkálkodó és harcra kész ember, a nagy műveltségű, életvidám személyiség, a fejlett szociális felelősségtudatú, közösségi, kötelességtudó, fegyelmezett, becsületos és önértékes ember kialakítását célozták meg nagy pontossággal. A szovjet nevelésben előtérbe került

¹⁰A. Sz. Makarenko, i. m. 1. k. 170. o.

¹¹Uo. 43. o.

¹²A. Sz. Makarenko, i. m. 8. k. 137—138. o.

a "gazda állampolgár", a "gazdatudat" kifejlesztése. Ez a húszas években keletkezett makarenkói gondolat különös jelentőségre tesz szert ma a szovjet társadalom további demokratizálása idején.

A makarenkói pedagógiai célszerűségi logika következetes megvalósítása a nevelésben a személyiség pszichikumának és tudatának dialektikus materialista értelmezésén nyugszik. Makarenko jelentősen megelőzte korát, amikor véglegesen leküzdötte a tudatnak az intellektualista értelmezését, amelyben az a tudással, a műveltséggel azonosult.

Makarenko életművében a tudat és tevékenység egységének az elve elsősorban a fő pedagógiai feladatban tükröződik: az ember tudatát és a határozott szocialista "magatartástípust" gyakorlatilag hatékonyan kell formálni. Ezen alapszik a gyakorlati pedagógiában óriási sikert hozó másik következtetése is: a növendékek társadalmi-etikai tapasztalatát a pedagógiai intézmény közösségében, a dolgozók, a neveltek és a pedagógusok egész közösségében kell megszervezni.

Makarenko határozottan ellenzi a nevelés mindennemű felvilágosító, kultúraterjesztő felfogását, mert az "verbális", "racionalista" világszemlélet alakít ki. Az olyan tudat, mely nem a tapasztalatra épül, erőtlen... képtelen a gyakorlati alkotásra — ez az, ami társadalmunk számára a legveszélyesebb.¹³ Makarenko szerint a passzivitás a legjobb táptalaja az egoizmus és a legkülönbözőbb morális nyomorúság kialakulásának. A passzivitás hozza létre a csöndeseket, a "jézuskákat", a konformistákat, a gyűjtögetőket, száj-tátikat, a kegyelemkenyéren élőket, az álmodozókat — az ártalmas, az egoista, az élősködő konformizmusban kifinomult embertípusokat.

Amikor Makarenko leleplezte azokat a próbálkozásokat, amelyek a nevelőhatást a "tudatosításra" korlátozták, és kategorikusan fellépett az ellen, hogy az emberbe szívósan dicséretes gondolatokat, ismereteket verjenek, munkáiban, gyakorlatában a tudományos ismeret, a forradalmi elmélet, a kommunista eszmék átalakító szerepéről szóló marxista—leninista tételt valósította meg.

Makarenko pedagógiai rendszerében a leglényegesebb elv, hogy meggyőzni, a személyiség érzelmeit, erkölcsi és szellemi erőt hatékonyan fejleszteni a szó és tett, az elméleti tudás és a növendék személyes tapasztalatának az egységére támaszkodó módszerrel kell és lehet. Ez az aspektus is nagy érdeklődésre tart számot, amikor a kommunista nevelés elméleti és gyakorlati feladatait a jelen követelményeivel összhangban akarjuk megoldani.

Fordította: Lelkes József

¹³A. Sz. Makarenko, i. m. 2. k. 128. o.